

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

**A két nyílt szótagos tendencia érvényesülése
az ómagyar kori helynevekben**

Szakedolgozat

Témavezető: Tóth Valéria

Készítette: Vajda Annamária

V. magyar

Debrecen

2007

Tartalom

I. A két nyílt szótagos tendencia elméleti áttekintése	
1. Az ómagyar kori hangváltások.....	2
2. A két nyílt szótagos tendencia hatása az ómagyar korban.....	4
2.1. Alapszavakban ható két nyílt szótagos tendencia.....	6
2.1.1. A szó belsejéből kiesett felső nyelvállású magánhangzók.....	6
2.1.2. A szó belsejéből kiesett középső nyelvállású magánhangzók.....	10
2.1.3. A szó belsejéből kiesett alsó nyelvállású magánhangzók.....	11
2.2. Toldalékos szavakban ható két nyílt szótagos tendencia.....	11
3. A két nyílt szótagos tendencia kialakulásának okairól és következményeiről.....	14
4. Összegzés – a feldolgozó munka vizsgálati szempontjainak kijelölése.....	17
II. Az ómagyar kori helynevekben fellépő két nyílt szótagos tendencia elemzése	
1. Források, a feldolgozott adatállomány, előmunkálatok.....	19
2. Az ómagyar kori helynevekben fellépő két nyílt szótagos tendencia.....	20
2.1. Alapszavakban ható két nyílt szótagos tendencia.....	21
2.2. Toldalékos szavakban ható két nyílt szótagos tendencia.....	30
2.2.1. A képzővel ellátott helynevek.....	30
2.2.2. A birtokos személyjellel ellátott helynevek.....	32
3. A megmaradás problematikája.....	33
4. Összegzés – az ómagyar kori helynevekben ható két nyílt szótagos tendencia elemzéséből levonható következtetések.....	35
Felhasznált irodalom.....	38

I.

A két nyílt szótagos tendencia elméleti áttekintése

1. Az ómagyar kori hangváltozások

Az ómagyar korban a legnagyobb nyelvi változás a szókincset érintette, de emellett a hangváltozások száma is jelentős volt. Ebben a korban történtek ugyanis olyan változások a hangok körében, aminek következtében nagyjából kialakult a maival szinte azonos hangrendszer. Egyes hangok eltűntek, más hangok keletkeztek, sőt a hangok előfordulási aránya is módosult, aminek következtében megváltozott a nyelv zenei hangzása.

A honfoglalás kori magyar magánhangzó-rendszerben voltak rövid és hosszú magánhangzók is, ugyanúgy, mint a maiban, de ezek aránya más volt. A hosszú magánhangzók száma sokkal kisebb volt, ugyanakkor az *i* utótagú kettőshangzóink mellett megvoltak az *u*, *ü* utótagúak is. A rövid magánhangzóinkat a legnagyobb hangváltozási tendencia ekkor „sújtotta”: ez volt a nyíltabbá válás. Ennek a változásnak a lényege, hogy számos magánhangzó egy fokkal nyíltabb lett: az *u* hangok nagy része *o*-vá (*dumb* > *domb*, *uruszág* > *ország*), az *o* hangok *a*-vá (*bob* > *bab*, *szobod* > *szabad*), az *i*-k gyakran *ë*-kké (*szim* > *szëm*, *timnic* > *tëmlëc*), az *ë*-k olykor *e*-vé, az *ü*-k pedig sok esetben *ö*-vé váltak (*szüg* > *szög*, *kükén* > *kökény*) (BÁRCZI 1975: 129–30).

Az *u* > *o* hangváltozás a 12. század végére többnyire befejeződött, de később is találunk szórványosan *u* hangot *o* helyett. Az *u* > *o*, *o* > *a* fejlődés egyes nyelvjárásokban indult meg a 12. század vége felé, s később terjedt el egyre nagyobb területen, majd végül a 14. század közepére általánossá vált (LOSONCZI 1930: 2).

A labializáció a nyíltabbá válással egy időben folyó hangváltozási tendencia volt, amelynek során az illabiális magánhangzók labiálissá, vagyis ajakkerekítésessé váltak. Ennek hatására az *i*-ből *ü* lett: *gimilc*- (olv. *gyimilcs*) ~ 1222: *gumulc* (olv. *gyümülc*), az *ë*-ből gyakran *ö* lett: 1245: *veres*- ~ 1311: *Veurus* (olv. *vörü*s vagy *vörös*) Az *á* > *a* változásra a következő példákat mutatom be: HB.: *achscin* (olv. *áxszin*) ~ 1240: *Ohzin* (olv. *axszin*), 1055: *balatin* ~ Anonymus: *bolotun* (olv. *Balatun*) (BÁRCZI 1975: 131–2).

BÁRCZI GÉZA a nyíltabbá válást és a labializációt nevezi a két „főtrendencia-nyalábnak” a hangváltozások körében. Ezeken kívül természetesen voltak más változások is. Például a nyúlás folyamata, melynek során az egytagú szavaknak és a többtagúak zárt, tehát mássalhangzóra végződő, utolsó szótagjának a magánhangzója megnyúlt: *víz ~ vizes, vizet, tűz ~ tüzes*.

A hiátus megszüntetése is változással járt, amennyiben a magánhangzók mennyiségi változásáról van szó. Ha ugyanis két magánhangzó találkozik egymással, akkor közöttük úgynevezett hanghézag alakul ki, amit a nyelv igyekszik megszüntetni. Ennek egyik módszere az, hogy a két magánhangzó összevonódik, vagy az egyik kiesik (pl. *báyatur > báatur > bátor*). A másik pedig, hogy a két hang közé egy ejtéskönnyítő mássalhangzó iktatódik, ilyen mássalhangzó a *j, v, h* (pl. *mezeé > mezeje*) (BÁRCZI 1975: 133–4).

Az ómagyar korszakban általánossá vált hangváltozási tendencia még a szóvégi *á, é í*, megrövidülése. Az *í* megrövidülése jóval korábban történt, mint az *á, é* megrövidülése. A szóvégi *á, é* megrövidüléséből előbb *à, ë* keletkezett, majd az *à* labializálódott *a-* vá, az *ë* pedig nyíltabbá vált *e-* vé pl. : *álmá > älmä > alma, széná > széna > széna, feketé > feketë > fekete, méné > mënë > mène*. A magyar nyelvben szóvégi *í* nem maradt, kivételt képeznek a kettőshangzókból keletkezettek, s érdekes, hogy a ragozott alakokban is a megrövidült *i* vált általánossá: *kéri > kéri, házi > házi, kertí > kerti*, s ugyanígy rövid: *kérik > kérik, kertít > kertit*. Ezzel szemben a megrövidült *a, e* hangok nem változtatták meg a toldalékok előtti hosszú magánhangzót: *látjá > látja, de látják; nézné > nézne, de néznének*. A szóvégi *í* megrövidülése nagy valószínűséggel a honfoglalás táján mehetett végbe, míg a szóvégi *á, é* megrövidülése a 13. századra tehető (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1968: 166).

A továbbiakban a vizsgálódásom szempontjából legfontosabb hangváltozásnak, a két nyílt szótagos tendenciának a bemutatására térek át.

2. A két nyílt szótagos tendencia hatása az ómagyar korban

A két nyílt szótagos törvény vagy tendencia (régábban nevezték Horger-törvénynek is) meghatározása a következő: „három- vagy többtagú szóban, ha – a szó utolsó szótagját nem számítva – két nyílt (vagyis magánhangzóra végződő) szótag van egymás mellett, a másodiknak, három egymást követő nyílt szótag esetében olykor a harmadiknak a magánhangzója eltűnhet, föltéve, ha rövid. Megjegyzendő, hogy a szótagszámban a sorvadó véghangzó nem számít. Ez a pusztulás bármely magánhangzót érhet, de különösen gyakori magas, valamint középső nyelvvállású magánhangzók esetében” (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1968: 167–8).

E. ABAFFY ERZSÉBET összefoglalva a következőket említi a két nyílt szótagos tendenciával kapcsolatban: „ha egy szóban két vagy több nyílt szótag követi egymást, a magánhangzó a második vagy valamelyik további nyílt szótagból kieshet” (2003: 333).

A két nyílt szótagos tendencia leginkább az ómagyar korban hatott, a 12–14. században érte el a csúcspontját, de ennél régebben, az ősmagyar korban is vannak nyomai. Sőt azt mondhatjuk, hogy a finnugor alapnyelvben is hatott, és hatása az ómagyar kor után sem szűnt meg.

Az ómagyar kori *szerelm^ü*, *χotolm^u* (vö. An. *Zerelmu*, HB.: *hotolm*) feltehetően valaha **szerel^mm^š*, *χotol^mm^š* alakúak voltak, s a két nyílt szótagos tendencia hatására vesztették el az *m* előtti magánhangzójukat (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1968: 167–8). Ez a tény már csak abból is valószínűsíthető, hogy az uráli–finnugor „alapnyelv” tömorfémáira a hangtestük tekintetében a konzonánsok (mássalhangzók) és a vokálisok (magánhangzók) szabályos, egymást váltogató jellegű elhelyezkedése volt jellemző. A toldalékmorfémát nem tartalmazó nevezőszói abszolút tövek felépítése az alábbi lehetett: *CVCV*, *VCV*, a segédszók esetében ez így alakult: *CV*, *V*. A toldalékmorfémát is magukba foglaló, relatív tövek a *CVCVCV*, *VCVCV* típusú felépítettséget mutatták. Így azt mondhatjuk, hogy az alakfelépítést a nyíltszótagúság jellemezte, amit a két nyílt szótagos tendencia hatása megváltoztatott (BENKŐ 1980: 124).

HORGER ANTAL a két nyílt szótagos törvény megvizsgálásából várta a szótó és az alanyeset közötti viszony, a kötőhangzó meglétének vagy hiányának, a hangzóvesztő és *v* tövű igék és névszótók többeli változásainak, s az igeragozásnak több addig megfejtetlen magyarázatát. Amit a legjobban ki szeretett volna zárni a hangváltozások

vizsgálatánál, az az analógia hatása volt. Az analógia ugyanis sokszor megtévesztő változásokat eredményez. HORGER azt remélte, hogy az egyetlen terület, ahova az analógia nem férközhetett be, illetve ahol a hatása csak kiváltképp érvényesülhetett, s ahol a hangtörvény hatása zavartalanul megnyilvánulhatott, az a szótőnek a belseje. Vizsgálódásának tárgyául csakis a szótő belsejében eltűnt rövid magánhangzókat választotta. A *malina* > *málna*-féle rövidülés típusába például a következő szavakat sorolta be: *brekovică* > *barkóca*, *glavatica* > *galóca*, *kalina* > *kálna*, *kočenina* > *kocsonya* > *kocsonya*, *kobylica* > *kabolca* > *kabóca*, *medenica* > *medence*, *palica* > *pálca*, *repica* > *repce*, *slanina* > *szalonna* > *szalona* stb. (HORGER 1911: 2–3).

Eme szláv eredetű közneveinken kívül vannak tulajdonnevek és földrajzi nevek is, amikből kiesett egy *i* hang: pl. *Matijaš* > *Mátyás*, *Mutumir* > *Mutmér*, *Bistrica* > **Bisztrica* > *Beszterce*, *Rabica* > *Rábca*, *Jablanica* > *Ablonca*, *Regovica* > *Regőce*, *Topolica* > *Taploca*, *Topolovica* > *Taplóca*, *Trnavica* > *Tarnóca* stb.

A szláv jövevényszavak mellett nem szabad elfelejteni a latin jövevényszavakat sem: *armarium* > *almárjom*, *calendarium* > *kalendárjom*, *capitulum* > *káptalan*, *Caterina* > *Katalina* > *Szent Katolna*, *dezima* > *dézma*, *Dominicus* > *Domonkos*, *Hieronymus* > *Jëronimos* > *Jëronmos* > *Jëromos*, *Magdalena* > *Magdolna*, *Szent-Trinitás* > *Szent-Rontás* (HORGER 1911: 4).

A két nyílt szótagos törvény érinti a török jövevényszavainkat is, sőt már a törökök is ismerték ezt a hangváltozást: *sárkány* < *šaraqan*, *teknő*, *teknő* < *tëkänä*, *täknä*. Ebből a példából is kitűnik, hogy ez a hangtani jelenség nem kizárólagosan magyar sajátosság. A török példák magyarázatában ezt a körülményt is mérlegelni kell. A hangkiesés folyamata akkor is működik, ha két vagy háromtagú, nyílt szótagban álló, hangsúlytalan magánhangzójú szóhoz toldalék járul: pl. ótörök *oyur* 'alkalom' ~ *oyurinta*, *oyrinta*, *oyul* 'fiú' ~ *oyulü*, *oyli* (LIGETI 1986: 198–9).

Számos magyar szavunk nyelvjárásilag vagy nyelvtörténetileg egymás mellett mutatják a teljesebb és a rövidebb alakot, melyek azt bizonyítják, hogy a magyar nyelvben való életük folyamán rövidültek meg.

2.1. Alapszavakban ható két nyílt szótagos tendencia

2.1.1. A szó belsejéből kiesett felső nyelvállású magánhangzók

A szó belsejéből kiesett *i* hang

A *malina* > *málna*, *brekovica* > *barkóca*, *jarica* > *jérce*, *kalina* > *kálna*, **kalinica* > *kalinca*, *kobylica* > *kabolca* > *kabóca*, *kočenina* > *kocsonnya* > *kocsonya*, *medenica* > *medënce*, *měrica* > *mérce*, *palice* > *pálca*, *repica* > *repce*, *rukunica* > *rakonca*, *stativa* > *szátva*, *sulica* > *szulca* > *szúca* típusú hangváltozások mellett találkozunk olyan kétes eredetű hangváltozásokkal, amelyek látszólag nem tartoznak a két nyílt szótagos tendencia hatáskörébe. Azonban, ha alaposabban megvizsgáljuk ezeket a jelenségeket, akkor feltételezhetjük a törvény működését.

A *nosza* indulatszónak, az *esztendő* és a *szomjú*, *szomjas* szavaknak a vizsgálata során azzal a problémával találkozunk, hogy a *nosza* szó a *no iszamodj* felszólítás rövidülése, míg az *esztendő* az *eszten* és *idő*, a *szomjú*, *szomjas* szavak pedig a **szom* és **éhu*, **ihú*, **éhas*, **ihas* szavaknak az elhomályosult összetételei. Az *i* hang csak látszólag maradt el a szavak elejéről, hiszen az *idő* szavunk elejéről önmagában nem tűnt el az *i*. Azokból az összetételekből maradt el ez a hang, ahol az egyes részek egységes szóvá forrottak össze: *noisza* > *nosza*, **esztenidő* > *esztendő*, **szomijú* > *szomjú*, **szomijas* > *szomjas* (HORGER 1911: 5–6).

Ugyanez a jelenség figyelhető meg az *ifjú* < *ifju* és a *dejszen* < *dejszen* (< *dehiszen*) szavakban is, amelyekben a *fiú* és *hiszen* szavak rejtőznek. Itt is igaz az a megállapítás, hogy összetételként vették el az *i* hangjukat, amikor az összetételt alkotó szavak homályosulni kezdtek.

Fonetikai szempontból tehát azt mondhatjuk, hogy egy egységes szótest nyílt szótagjából a nyílt szótag után esett ki az *i* hang (HORGER 1911: 6).

Igekötőink esetében is feltűnő alaki sajátyságot láthatunk. A mély hangrendű határozószók, ha igekötőként szerepelnek, akkor megtartják eredeti alakjukat: pl. *asztal alá esett* és *aláír*, *nincsen joga hozzá* és *hozzátesz*. A magas hangrendű határozószók és a nekik megfelelő igekötők azonban eltérést mutatnak: pl. *belé* és *be*, *elé* és *el*, *félé* és *fél*

stb. Ezek az igekötők csak olyan esetben rövidültek meg, amikor a teljes alak *é*-re végződött. A szóvégi *á*, *é* a magyar nyelvtörténetben gyakran megrövidült *e*-vé és *a*-vá, de sok esetben az *é* *i*-vé is rövidült (pl. köznyelvi *teli* és a *messzi* igekötő mutatja). Nyelvemlékeinkben megtaláljuk a *beli*, *eli*, *mégi* alakokat. Ezeknek az igekötőknek a szóvégi magánhangzója az igével való egyesülése során nyílt szótagban kiesett, így a *belimënt*, *elimënt*, **félimënt*, **kivimënt*, **levimënt*, *mégijárta*-féle alakok *belmënt*, *elmënt*, *fělmënt*, **kivmënt*, **lěvmënt*, *mégjárta*-félékre rövidültek. Az igekötő az igétől elválasztva egy ideig megtartotta *i*-jét, így párhuzamosan élt egymás mellett a két alak. A funkcióbeli kapcsolat miatt egyfajta kiegyenlítődés lépett föl, aminek következménye az lett, hogy az egyik alak eltűnt (HORGER 1911: 7).

A legrégebbi két igekötőnk az ómagyar kori adatokból kiderül, hogy a *még* és az *el* lehetett. Az alaki redukció a korai ómagyar kor vége felé következhetett be: a *mégémegy*, *mégénéz*-féle igekötős igékben a második, hangsúlytalan nyílt vokális megrövidülése, majd kiesése következett.

Az igekötőkön kívül ugyanennek a változásnak a hatása alá sorolja HORGER a köznyelvi *ijed*, *ijeszt* szavak nyelvjárási formáit is: *jed*, *jeszt* (*jettibe*, *jéget*, *jeszke*, *jesztegét*, *jesztő*). Az *i* hang itt is csak látszólag tűnt el a szó elején, mert az esetek többségében a *még* igekötővel együtt használjuk a fenti szavakat. A *mégijed*, *megijeszt* szóalakokban az *i* hang nyílt szótagba került rövid magánhangzós nyílt szótag után, ami a legkedvezőbb feltétele volt a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésének.

KUBÍNYI LÁSZLÓ a „Magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéséről” írt tanulmányában a fentebb említett megállapítást erősíti ezzel a kijelentéssel: „Mivel a nyílt szótagi kiesés – akárcsak a véghangzók eltűnése – elsősorban fonetikai természetű jelenség, gyökereit nem annyira a szótári értelemben vett szóban, szóalakban kereshetjük, mint inkább a »fonetikai szó«-ban: a szólamban – azaz végül is persze magában a beszédben” (1958: 215).

A két nyílt szótagos tendenciának a hatása szerinte hozzájárulhatott a véghangzók eltűnéséhez. A szó belseji és szóvégi magánhangzó között az a különbség mutatkozik, hogy a szó belsejében lévő magánhangzónak a fonetikai környezete anyagilag is állandó, hiszen a *malina* szóból az *i* hang a *mal* és *na* hangkapcsolatok közül esik ki; ezzel szemben a szóvégi magánhangzónak a fonetikai környezete nem állandó: utána bármely hanggal kezdődő szó következhet. Ez a tény ellentmond annak a

feltevésnek, hogy a nyílt szótagi kiesés a szólamban szabadon érvényesülhet. A hangváltásról ugyanis azt a megállapítást tehetjük, hogy általában csak az újból és újból reprodukált szóban, állandósult hangsorban, illetve „egy lexikálisan létező alakulatban léphet föl” (KUBÍNYI 1958: 219).

A szólamnak a hatása azonban nem zárható ki teljesen, hiszen a beszédben a szó és a szólam gyakran egybeesik: pl. a felsorolás szavai egyben szólamok is. Ezen egybeesések hozzájárulhattak a két nyílt szótagos törvény érvénybe lépéséhez, s később ilyen módon szavakhoz, szóalakokhoz hozzátapadva más hasonló fonetikai alkatú szavakra is analogikusan áterjedtek (KUBÍNYI 1958: 220).

A nyílt szótagi kiesést BÁRCZI is a hangsúllyal hozza kapcsolatba. Szerinte a dinamikus hangsúlyt intenzitáscsökkenés követte, ami aztán a nyílt szótagbeli rövid magánhangzó kieséséhez vezetett. Azt nem tudjuk pontosan, hogy mikortól van a magyarban nyomatéki hangsúly, de azt valószínűsíthetjük, hogy már a finnugor nyelvekben is volt, s ez azt jelenti, hogy a finnugor alapnyelvben is volt már magánhangzó-kiesés (BÁRCZI 1958: 79).

Az eddigi példák alapján elmondható most már, hogy „sok magyar szó (és fonetikai szólam) belsejének nyílt szótagjából kiesett az *i* hang, ha csupa rövid magánhangzós szótag és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állott” (HORGER 1911: 10–1).

A szó belsejében álló nyílt szótagbeli magánhangzók eltűnésével kapcsolatban MELICH JÁNOS azt mondja, hogy ez a jelenség összefügghet a véghangzók lekopásával, a hosszú magánhangzók szóvégi rövidülésével, a kettőshangzók egyszerűsödésével, s mindezek egy hangfiziológiai szempont alatt folytak le (MELICH 1910: 158).

Az etimológiai értelemben vett szó belsejéből kiesett *i* hangnak voltak bizonyos előfeltételei, amelyek ehhez a változáshoz vezettek: az *i* minden esetben szó belsejében, nyílt szótagban állott, előtte csupa rövid magánhangzós, közvetlenül előtte pedig rövid magánhangzós nyílt szótag állott (HORGER 1911: 5).

A szó belsejéből kiesett *u* és *ü* hang

A felső nyelvvállású *i* mellett az *ü* hang kiesésére nincs meggyőző példa, ami ezt megerősítené. Olyan típusú szó, amelyben az *ü* ugyanolyan hangtani helyzetben van,

mint a fentebb említett *i*, nem sok van a magyarban. A tör. *böyüci > *böyçi (?) > *böcsi > böcs > bölcs változás talán az *ü* hang kiesésére lenne példa, de ez nem biztos nyom, mert a mongolban van *bügeçi* is, s nem bizonyos, hogy itt az *ü*, és nem az *ë* vagy *ö* hang tűnt el.

Az *u* kiesésére már több példa áll rendelkezésünkre: a legismertebbek a *kulcsár*, *szolga*, *korpa* és *ország* szavak esetei. A *kulcsár* szó valószínűleg a szláv *ključar* szónak az átvétele. A köznyelvi *kulcsár* mellett van nyelvjárási *kolcsár* is. A *ključar* szó a magyarban először *klucsár lett, majd az ejtés megkönnyítése végett kapott egy szó eleji magánhangzót: *kulucsár. A második nyílt szótag kilökésével aztán végül *kulcsár* lett a *malina* > *málna* változás példájára. A nyelvjárási *kolcsár* alak feltételezhetően a következő változáson ment át: *kulucsár > *kolocsár > *kolcsár*. A szláv *ključar* szó a magyar nyelvbe való bekerülése után azonban más hangtörténeti változáson is átmehetett, nem csak az említett magánhangzó kiesésén: a *klucsár szóból hangátvetéssel *kulcsár* lett, ami – minthogy feltételezett *kulucsár* átmeneti formára nincs adatunk – legalább olyan valószínűséggel tehető fel, mint a két nyílt szótagos tendenciát feltételező elképzelés.

Amennyiben az Oklsz.-nak az 1222. és 1223. évi *Zuluga* írása és a többi példa *Sulga*, *Sculga*, *Zulga* ejtésében valóban *u* hang szerepel, akkor feltételezhetjük, hogy a *szulga* > *szolga* változás a *kulcsár* változásának mintájára zajlott le. A két nyílt szótagos tendencia hatására a második, nyílt, rövid magánhangzó kiesett. E szó esetében tehát a szláv *sluga* > m. *szuluga* > *szolga* változási folyamatot adatokkal is igazolni tudjuk.

A szl. *krupa* > *kurupa > *kurpa > *korpa* változás is hasonló módon ejti ki az *u* hangot, ami később nyíltabbá vált. Ennél az alaknál sem kizárható a hangátvetésnek a lehetősége, hiszen a *kurupa alak csak feltételezhető forma. A HB. *uruzag* > *urszág* > *ország* változás is beleillik a sorba, amennyiben *uruszág*-nak olvashatjuk az *uruzag*-ot. Az *u* kiesésére az előbbieken kívül a következő példákat lehet megemlíteni: *Mutumir* > *Mutmér*, lat. *facula* > *fáklya*, lat. *procurator* > m. *prókátor* (HORGER 1911: 12–3).

A felső vagy középső nyelvállású magánhangzóknak szokatlan helyzetből való kiesése szabálytalannak tűnhet, de a következő példák ilyesfajta kiesést mutatnak: a R. *esthugy* 'estcsillag' és *esthajnal* összetételek valószínűleg így rövidültek meg a korábbi *estühugy és *estühajnal-ból (HORGER 1944: 268).

2.1.2. A szó belsejéből kiesett középső nyelvtől magánhangzók

A középső nyelvtől magánhangzók kiesésére számos példa áll rendelkezésünkre. A szó belseji nyílt szótagból kiesett *ë* hang az alábbi szavakban volt jelen: ol. **arequelia* > *erëkle*, *erëklye*, ném. *äserin* > *szék*. *ërszény* > *erszény*, *cinëge* > *cinke*, *Gërëgër* > *Gergely*, *kesëkëny* > *keskëny*, ném. *semele* > *zsëmle* > *zsëmlye*, szl. *plëva* > **pëlevä* > *pëlyva* > *polyva* (HORGER 1911: 14).

A középső nyelvtől, rövid *o* és *ö* hang egyaránt kiesett nyílt szótagban rövid magánhangzós nyílt szótag után: az *ö* kiesésére a *csöröge* > *csörge*, *Zekuseu* (olv. *szëköszö*) > *Szekcsö*, *nyöszörög* > *nyörszög* (itt hangátvetés is történt: *szr* > *rsz*), az *o* hang elmaradására pedig a **Bodori* > *Bodri*, tör. *doloman* > *dolmány*, *gabona* > *gabna*, *halovány* > *halvány*, *kamora* > *kamra*, szl. *klobasa* > **kolobász* > *kolbász*, *pavozina* > *pözna*, szl. *žitova* > *Zsitva* példákat említhetjük meg (HORGER 1911: 14).

Feltűnő jelenség, hogy az Árpád-kori, három szótagos jövevényszavunkból, a *katona* szóból nem esett ki a második szótagbeli *o* vagy *u* hang. A hangalakja szerint hatnia kellett volna rá a két nyílt szótagos tendenciának, de mégsem ez történt. Egyetlen adatunk van HORGER szerint, amelyben ez a változás megtörtént: a vízimadár *kárókatona* ~ *kara-katona* nevének van két szótagú változata is: (*kara-*)*katna*. Azonban ez a szó a török *qaraqatna* szónak az átvétele lehet, s így kizárható a két nyílt szótagos tendenciának az érvényesülése ebben a szóban. Ez a változás egyébként azért tekinthető szabályosnak, mert az előbbi példákban is szerepel *gabona* > *gabna*, *zabola* > *zabla* alak.

Vannak ugyanakkor olyan szavaink is, amelyek háromszótagúak maradtak annak ellenére, hogy szerkezeti tekintetben bemenetül szolgálhattak volna a két nyílt szótagos tendencia érvényesüléséhez. A szl. *hohotati* > *hähätäl* > *hahotäl* :> *hahota* és az elvonás útján keletkezett *kaloda*, *palota* szavak is ebbe a sorba tartoznak. Ez a hangtörvény sem kivétel nélküli, tehát számos szavunkban az *i*, *ë*, *o* hang megmaradt a második nyílt szótagban: *babona*, *uzsora*, *szomorú*, *vacsora*, *uzsona* (> *uzsonna*) (HORGER 1942: 336–7). A mai magyar nyelvjárási adatokat tekintve sem találunk például **babna*, **vacsra*-féle alakokat.

2.1.3. A szó belsejéből kiesett alsó nyelvállású magánhangzók

Az alsó nyelvállású, rövid magánhangzók kapcsán a korábbiakban megjegyeztük, hogy a két nyílt szótagos törvény nem vonta be őket a hatáskörébe. Szórványosan ugyan találkozunk olyan példákkal, amelyekben az egyik vagy másik magánhangzó kiesett, de ez – a szakirodalom szerint – nem tekinthető hangtörvényszerű jelenségnek. Feltűnő, hogy az *a* és *e* hang olyan nyílt szótag után esett ki, amelynek a hangzója ugyancsak *-a*, illetve *-e* volt: pl. *Besenyő* > *Besnyő*, *csatakos* > *csatkos*, *cserepes* > *cserpes*, *hajadon* > *hajdon*, *cevere* > *cefre*, *habara* > *habra* (HORGER 1911: 15).

Az alsó nyelvállású, illabiális *á* hang kiesése a következő szavakban figyelhető meg: szl. *Barabaš* > *Bàrbás* > *Borbás*, szl. *morava* > *morva*, szl. *pojata* > *pajta*, szl. *vojevoda* > *vojävodà* > *vajvoda* > *vajda*, tör. *šaraqan* > *sárkány*, mong. *birayu* > *borju*, tör. *čalayan* > **csálján* > *csalán*. Mint a példák mutatják, számos esetben a hangkiesés az idegen nyelvi alak > magyar nyelvbeli integrálódás folyamatában ment végbe, azaz a nyílt szótagos formákat a magyar nyelvben nem tudjuk adatolni.

2.2. Toldalékos szavakban ható két nyílt szótagos tendencia

A két nyílt szótagos tendencia folyamata akkor is működésbe lép, ha két- vagy háromtagú, nyílt szótagban álló, hangsúlytalan magánhangzójú szóhoz todalék járul (LIGETI 1986: 198).

Az ősmagyar kor kezdetén a todaléktalan igealakok megjelenési formájára a teljes *tő* volt a jellemző, és ez az alak szolgált a todalékolás alapjának is: **ada-γa-mš*, **néze-γe-mš*, **ada-tš*, **néze-tš*. ZELLIGER ERZSÉBET megállapítása szerint a két nyílt szótagos tendencia minden nyelvtörténeti korban működött. A csonka tövek keletkezése kapcsán feltételezi, hogy ez a hangváltozás a feltételes módjel vagy más testes todalék előtt, illetve tovább todalékolt szóalakokban morfémahatáron is érvényesülhetett pl. **ada-nšks* > **ad-nšks*, **ada-γa-mš* > **ad-γa-mš* (1991: 41).

BÁRCZI GÉZA hasonlóan vélekedik, sőt arra a megállapításra jut, hogy a két nyílt szótagos tendencia kibontakozására először eredeti tőszavaink toldalékolása során adódhatott alkalom. A véghangzós igetövek felszólító mód *-j* jellel való toldalékolása során vesztették el tövégi magánhangzójukat. A *várjon, kérjen* típusú felszólító módú alakok az ősmagyar **kér̥γ̥n̥* > **kér̥γ̥n̥* > *kérjen*, **vár̥γ̥n̥* > **vár̥γ̥n̥* > *várjon* szavakból alakultak ki (1958: 78).

Az ősmagyar korban, a csonka tövek kialakulása utáni nyelvállapotban a toldalékok jelentős része továbbra is a teljes tőhöz járult. A korai ómagyar korra azonban a két nyílt szótagos tendencia és az analógia hatására már nem minden toldalék előtt szerepelt teljes tő, de mégis gyakoribb volt a használata, mint a kései ómagyar korban: HB.: *tilutoa, feledeve, teremteve*.

A több szótagú igetövekben lévő *CVCV ~ VCV* hangszerkezetű abszolút töveknek és *CV (CV)* felépítésű toldalékcsoportoknak a kapcsolata nyílt szótagok egymásutánját eredményezte, s ezt a hangsúlytalan második szótagi magánhangzó kiesése oldotta fel. Az így bekövetkezett magánhangzó-kiesés a teljes tőben általánossá válhatott. A hangzóhiány állandósulására utal számos adat a korai ómagyar korból: HB.: *munda, ildetutvl* (ZELLIGER 1991: 43–6).

Van egy bizonytalan hangfejlődés, ami nem szabályos ugyan, de gyakori jelenség. A R. *estvel* határozószónak HORGER szerint **estiivel* volt a korábbi alakja, s a felső nyelvállású, rövid magánhangzó később kiesett (1944: 268).

A következő szavakban a teljes tőhöz járult toldalék miatt fellépő nyílt szótag magánhangzójának a kiesése figyelhető meg: **faragas > fargács > forgács, förödik > furdik, förödő > furdő, nyöszörög > nyörszög* (itt hangátvetés is történt: *szr > rsz*), *csatakos > csatkos, cserepes > cserpes, hajadon > hajdon, cevere > cefre, habara > habra*. „A csonka és teljes tő ingadozása ugyanazon tő és toldalékmorféma találkozásokor igen hosszan elnyúló, illetőleg a korai ómagyar korban nyelvjárási különbségeket eredményező nyelvi folyamat lehetett” (ZELLIGER 1991: 51).

A fenti adatok alapján most már elmondható, hogy „nemcsak szóbelsei nyílt szótagban álló *i* eshet ki, hanem ugyanilyen *ü, u, ö, o, ě, á* is, tehát, általában a felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók, ha csupa rövid magánhangzós, nyílt szótag után állottak” (HORGER 1911: 16).

Arról még nem esett szó, hogy melyik szótagbeli hang esik ki egy olyan szóból, amelyben két vagy több nyílt szótag is szerepel. A *měděnica* > *meděnce*, *pavozina* > *pózna*, *povijalo* > *pólya*, *vojevoda* > *vojvoda* > *vajda*, *Topolovica* > *Toplovica* > *Taplóca* példák alapján a két nyílt szótagos törvény definícióját kiegészítve azt a megállapítást tehetjük, hogy ha mindkét nyílt szótagban ugyanaz a magánhangzó állt, akkor kettejük közül általában a második esett ki. Ha a két nyílt szótagban különböző minőségű magánhangzók álltak, akkor kettejük közül mindig az esett ki, amely a másikhoz viszonyítva a szájüregnek előbbre eső részén képződött. A **gálavaticá* szóból először az *i* hang esett ki a fentebb megfogalmazott szabály miatt, aztán a *t* és *c* hang összeolvadásával lett belőle **gálavácá*, a harmadik szótagbeli *á* hang kiesésével lett **gálavcá* és végül *galóca*. Ugyanígy *Verovitica* > **Věrovicá* > **Věrovcá* > *Verőce* (HORGER 1911: 21–3).

A két nyílt szótagos tendenciával kapcsolatban összefoglalóan a következő állításokat fogalmazhatjuk meg:

1. sok magyar szó (esetleg szólam) belsejének nyílt szótagjából kiesett egy felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó a 13–15. században, ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós nyílt szótag állt, s ha kiesésével két olyan mássalhangzó került egymás mellé, melyek közül az elsőnek a képzése után a nyelv hegye vagy helyén maradhatott, vagy nyugalmi helyzete felé nyomulhatott;
2. nem esett ki az ilyen magánhangzó *ny*, *ly* előtti és *cs* - *r*, *zs* - *r* közötti helyzetben;
3. ha egy szóban két magánhangzó is megfelelt ezeknek a hangtani föltételeknek, akkor azonosságuk esetén a második esett ki, különbözőségük esetén pedig az, amelyik a másikhoz viszonyítva palatálisabb képzésű volt;
4. ha ilyen szóban az egyik magánhangzó kiesése után még mindig adva voltak az első pontban leírt feltételek, akkor a második magánhangzó is kiesett;
5. sokszor olyankor is kiesett a magánhangzó, mikor az egymás mellé kerülő mássalhangzók közül az elsőnek a képzése után a nyelv hegyének csak kissé föl kellett emelkednie, hogy a másodiknak a képzése helyére jusson (HORGER 1911: 48).

3. A két nyílt szótagos tendencia kialakulásának okairól és következményeiről

A nyelvi változások okait nem egyszerű megnevezni, ugyanis csak hipotéziseket állíthatunk fel. A nyelv változása a jelenben is zajlik, gyakran olyan lassú ez a folyamat, hogy a nyelvet használó ember nem is veszi észre.

A nyelvet használó ember életének és környezetének eseményei látszólag függetlenek a nyelvi rendszertől, valójában jelentős befolyást gyakorolnak a nyelv történetére. Az anyagi és szellemi művelődés, a gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok változása hozzájárulhat bizonyos típusú nyelvi változások megjelenéséhez. Az emberi életkörülmények változása a nyelven kívüli (extralingvális) jelenségek közé tartozik (BENKŐ 1998: 25). A nyelvi változások indítékait azért nem tudjuk mindig feltárni, mert a változások természete ezt megakadályozza. Sokszor ugyanis csak a változás eredményével szembesülünk, a mögöttük rejlő okokat pedig számunkra már rég „elmosta az idő” (BENKŐ 1998: 120).

A nyelvi újítások keletkezése nem egyszerre következik be a nyelvi rendszerben, hanem van egy kezdeti szakasz, amikor a változási következmény első jelentkezései még szórványosan tűnnek föl, és van a későbbi szakasz, amikor a változás szélesebb területi érvényesüléssel terjed szét (i.m. 50).

D. MÁTAI MÁRIA hasonló gondolatokat fogalmaz meg a változás természetét illetően, mint BENKŐ LORÁND. Szerinte a változás okait azért is nehéz megragadni, mert az általában bizonyos nyelvterületeken indul el egyes emberi közösségektől, s a kommunikáció útján terjed át más közösségek nyelvhasználatába. A megváltozott nyelvi részrendszer kiindulási alapját csak úgy tudnánk megvizsgálni, ha a változást elindító körülményeket, az adott nyelvközösséget ismernénk. Ez alapján azonban azt mondhatjuk, hogy akkor egyetlen nyelvi változás okáról sem tudunk megállapítani semmi biztosat. A helyzet azonban nem ilyen kétségbeejtő, hiszen az újítás, amely általános érvényűvé válik, csak bizonyos, a nyelv rendszere által megszabott korlátok között érvényesülhet. A nyelvi változás a nyelv rendszerébe illeszkedik bele (D. MÁTAI 1994: 13).

A nyelvi változások okai bonyolult rendszert alkotnak: kölcsönösen függnek egymástól, visszahatnak egymásra, sőt, egymást támogató vagy fékező, kizáró jelleggel bírnak. Éppen ezért nehéz feladat lenne a változások okait rendszerbe foglalni.

Az okok között mégis meg tudunk különböztetni kauzális és teleologikus okokat. A kauzális okok a változások kiindulásában jelölhetők meg: „azt a közeget érintik, ahonnan a változás kiindul” (BENKŐ 1998: 120). A teleologikus okok a célszerűséghez kapcsolhatók: a nyelv közlési funkciójában ragadhatók meg abban, hogy milyen célból következett be a változás.

A nyelvi változások kauzális és teleologikus okainak egymásba kapcsolása a két nyílt szótagos tendencia kapcsán a következőkben jelölhető meg: a nyílt szótagban lévő rövid magánhangzó kiesésének kauzális oka talán az lehet a *malina* > *málna* változás esetében, hogy az első szótagi erős nyomaték miatt a többi szótagra kevesebb nyomaték jutott, s a szó belseji *i* hang kiesett. A változás teleologikus oka pedig a kényelemre törekvés: a cél, hogy a beszélőszervek kevesebb munkát végezzenek. Emellett a gyorsabb beszédtempó is számításba jöhet (BENKŐ 1998: 123).

A hangváltozások egyik fő okaként említik azt, hogy az ember kényelemre törekszik. A hangok képzésekor ösztönösen azt szeretnénk elérni, hogy a beszélőszervek kevesebb munkát végezzenek. Ez a törekvés nyilvánul meg azon idegen eredetű szavaink kiejtésében, ahol a mássalhangzó-torlódások okoznak problémát. Ezek feloldására ejtéskönnyítő magánhangzók kerültek a szavak elejére, belsejébe: pl. német *sturm* > *ostrom*; szl. *strugarь* > *esztergályos*; szl. *brbšt'an* > *borostyán*; szl. *čatrnja* > *csatorna*. A könnyebb kiejtésre való törekvés elve azonban sok esetben nem állja meg a helyét, ugyanis vannak olyan hangváltozások is, amelyek ezzel ellentétes tendenciát mutatnak (NYOMÁRKAY 2000: 88).

A nyelvi változás és ezzel együtt a hangváltozás okait nemcsak a nyelv rendszerén belül kereshetjük. A nyelvi változások körében beszélhetünk belső és külső (nyelven kívüli) okokról. Ezek érintkezéseket mutathatnak a kauzális és teleologikus okokkal egy adott változás esetében (BENKŐ 1998: 147).

A nyelven kívüli tényezők, mint például a gazdasági, társadalmi, kulturális változások is hatással vannak a nyelvre. Gondolok itt elsősorban a gazdasági, szellemi-technikai fejlődés során létrejött új szavak beépülésére a nyelvi rendszerben: például

internet, chat, cyber. A nyelvet használó ember gondolkodásának változása is létrehozhat grammatikai, szókészletbeli, jelentésbeli változásokat (D. MÁTAI 1994: 80).

„A közlési folyamatban ható változási tényezők közül az egyik legjelentősebb a hangsúlyviszonyokhoz kapcsolódik, ami elsősorban a hangváltozások terén érvényesül. A hangsúlyviszonyok kiváltotta hangváltozásokat tónikus változásoknak nevezzük” (BENKŐ 1998: 148). BENKŐ LORÁND szerint a hangsúlytalanság, vagyis a kisebb intenzitású nyomaték akusztikai gyöngülést okoz, s ennek a változási iránya eredményezi a két nyílt szótagos tendencia érvényesülését (1998: 149).

BÁRCZI megállapítása szerint is a hangkiesés a hangsúlyozással van kapcsolatban (1958: 79). BALÁZS JÁNOS elfogadja ezt a nézetet, de nem tartja valószínűnek, hogy ez lehet az egyedüli és kizárólagos oka a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésének (1967: 72).

MELICH megállapítása szerint a tövégi magánhangzók hasonlóképpen koptak le, mint a két nyílt szótagos tendencia alá tartozó szavak második vagy harmadik szótagjának a magánhangzója (1910: 158). BALÁZS JÁNOS ezzel kapcsolatban azt az észrevételét említi, hogy az ősmagyar **kér̥ṣ̥n̥ṣ̥* > **kér̥ṣ̥n̥ṣ̥* > *kérjen*, **vár̥ṣ̥n̥ṣ̥* > **vár̥ṣ̥n̥ṣ̥* > *várjon* felszólító módú alakok nyílt szótagbeli magánhangzójának a kiesését a tövéghangzó eltűnésével magyarázhatjuk. Ez alapján akkor mondhatjuk, hogy az ősmagyar **ül̥-m̥ṣ̥*, **fész̥-k̥ṣ̥*, **hel̥-n̥ṣ̥*, **ad̥-ṣ̥n̥ṣ̥*-féle szavakból a véghangzó eltűnte nyomán lett *ül-mu*, *fész-ke*, *hely-n̥ṣ̥*, *ad-jon*. „S mivel mindezek eredetileg mind három szótagosak voltak, s mind első, mind második szótagjuk nyílt, ezen felül pedig az utóbbi rövid is volt, a töelem eredeti véghangzójának eltűnése egyet jelentett a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével, vagyis: a két nyílt szótagos tendencia jelentkezésével. Ez pedig azt jelenti, hogy a tárgyalt tendencia nem oka, hanem következménye volt a fenti alakulatokban keletkezett hangtani változásoknak” (1967: 72).

A tövégi magánhangzók valószínűleg egy sorvadó, redukált fokon át tűntek el. Ehhez hasonló hangokat talált meg a nyelvatlasz munkálatok során KÁLMÁN BÉLA bizonyos szavakban. Megállapította, hogy a nyomatéktalan, többnyire ajakkerekítéssel képzett, rendkívül rövid, bizonytalan hangszínű hangok egyes szavakban szabályszerűen lépnek föl: csak nyílt szótagban és csak három- négy szótagos szó második szótagjában fordulnak elő (*kuk^orica*, *kam^ora*, *teng^ěri*, *csőr^öge*, *buz^ogá*). A mai

nyelvjárási redukált hangok „megengedik azt a föltevést, hogy legalább is bizonyos nyelvjárásokban nem kiesésről, hanem redukció útján végbement lekopásról beszélhetünk. Tehát pl. nemcsak a *kamora* > *kamra*, hanem *kamora* > *kam^ora* > *kamra* fejlődés is lehetséges (KÁLMÁN 1951: 314–6). A mai modern történeti nyelvtudomány a sorvadó hangok egykori létét nem tartja valószínűnek.

Az ómagyar korban végbement hangváltozás, a két nyílt szótagos tendencia következménye, hogy olyan mássalhangzó-torlódásokat teremtett, melyek zeneileg kellemesek, mert „a szótagok egyhangú sorát tarkítják, a beszéd folyamatot változatosabbá teszik, az időmértékes – ritmus kifejlesztéséhez hozzájárulnak, anélkül, hogy kedvezőtlené tennék a magánhangzók és mássalhangzók arányát” (BÁRCZI 1958: 145).

Összességében tehát elmondható, hogy az ómagyar korban a nyelv főleg hangrendszerében és szerkezetében módosult: megváltozott a hangzása, hiszen egyes hangok eltűntek belőle, viszont keletkeztek újak is, illetve a nyelv zenéje átszíneződött a hangok előfordulási aránya miatt (BÁRCZI 1975: 128).

4. Összegzés – a feldolgozó munka vizsgálati szempontjainak kijelölése

A fentiekben igyekeztem a két nyílt szótagos tendencia ómagyar kori jelentkezését összefoglalni, valamint kialakulásának okait bemutatni. A két nyílt szótagos tendencia kialakulása kapcsán több folyamatot említettem, melyek működése megváltoztatta a nyelv zenei hangzását, illetve a nyílt és zárt szótagok arányát is befolyásolta nyelvünkben. Ezek közül is kiemelkedik a jövevényszavak kérdése, hiszen sok szavunk a szláv nyelvekből, a latinból vagy a németből származik, s átvételük után hatott rájuk a két nyílt szótagos tendencia. Ebből kifolyólag a helynevekben fellépő két nyílt szótagos tendencia kapcsán is alapvető elemzési szempontként kell tekintenünk e helynevek, illetve az őket alkotó névelemek eredetét, mivel a magánhangzó kiesése esetleg kapcsolatban van idegen nyelvi származásukkal.

Az eddig elmondottak alapján azonban feltűnő, hogy a rövidült formában nyelvünkbe került, vagy egyéb folyamatok során kialakult szavak különböző változási lehetőségeket mutattak: egyesek megtartották magánhangzójukat, mások alakjából kiesett a magánhangzó. Ezért az ómagyar kori helynevekre ható két nyílt szótagos

tendencia vizsgálatának, elemzésének lényeges, és talán kiinduló szempontja is lehet a helynevek névelemeik tulajdonsága alapján történő rendszerező bemutatása.

Az elméleti áttekintésben kitértem továbbá a két nyílt szótagos tendencia során kiesett magánhangzók körére. Ennek során feltűnt az alsó nyelvállású, rövid magánhangzók kiesésére hozott példák csekély száma, mely a helynevek vizsgálata során szintén alapvető elemzendő kérdésként szerepelhet. Vizsgálni fogom továbbá azt is, hogy a két nyílt szótagos tendencia hogyan hatott az adott helynévben – ha egyáltalán végbement az adott helynévben ez a változás –, s a korábban megfogalmazott törvénynek eleget tesz-e.

II. Az ómagyar kori helynevekben fellépő két nyílt szótagos tendencia elemzése

1. Források, a feldolgozott adatállomány, előmunkálatok

Az elméleti áttekintésből kitűnik, hogy a magyar nyelvben sok közsavunkra hatott a két nyílt szótagos tendencia. A változás kialakulásának okai között megemlítettem egyes nyelvészek véleményét, akik szerint nagymértékben hozzájárulhatott a szó belseji magánhangzó kieséséhez a szólam, illetve meghatározó lehetett a nyomatékknak a szerepe. A két nyílt szótagos tendencia hatására közsavainkban számos példát láthatunk. Azt a megállapítást, miszerint a közsavainkkal azonosan változnak hangtani, illetve nyelvtörténeti tekintetben a helynevek is, általánosan elfogadott tényként kezelhetjük. Ha azonban a helynevek ugyanolyan hangtani törvényszerűségeknek engedelmessé válnak, mint a közsavak, akkor feltételezhetjük, hogy a helynevekben fellépő két nyílt szótagos tendencia a közsavakhoz hasonló módon és formában jelentkezik.

A dolgozatomban a továbbiakban az a célom, hogy ezt a feltételezést igazoljam. A helynevekben ható két nyílt szótagos tendencia vizsgálatának érdekében olyan helyneveket fogok vizsgálni, amelyekből a megadott feltételek mellett esett ki a magánhangzó. A vizsgálathoz az adatokat elsősorban KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára (Bp., 1988) c. munkájából merítettem.

Az elemzés alá vont helynevek összeállításában a két nyílt szótagos tendencia hatását tartottam szem előtt: azokat a helyneveket vettem fel a feldolgozandó adatállományba, melyekben a nyelvtörténeti adatok alapján hangkiesés volt tapasztalható. Az adatok összegyűjtése kapcsán továbbá fontosnak tartottam megemlíteni azokat a példákat is, amelyekben egy adott helynevet alkotó névelemek más helynév vagy helynevek kapcsán is előfordulnak. Ennek értelmében az adatállományba olyan helynevek is bekerültek, amelyek névelemeire a fentebb említett kritérium nem érvényes ugyan, de az adott névelem más helynévben kiesett magánhangzót mutat. Az ilyen helynévhez, illetve névelemhez kapcsolódó egyéb helynevek összeállításában is elsősorban a FNESz-re támaszkodtam. Felhasználtam

továbbá TÓTH VALÉRIA: Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára (Db., 2001), PÓCZOS RITA Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése (Db., 2001), BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése (Db., 1998), és RÁCZ ANITA A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata (Db., 2005) című munkáját.

A két nyílt szótagos tendencia vizsgálatához rendelkezésemre állt továbbá egy adatbázis, mely hang- és helyesírás-történeti szempontból dolgozza fel a szavakra, névelemekre bontott régi magyar helyneveket. A hang- és helyesírás-történeti feldolgozás különféle helynévtörténeti szótárakra támaszkodva készült el.

Az adatok egybeállítását követően annak alapján rendszereztem a helyneveket, hogy bekövetkezett-e bennük az adott magánhangzó kiesése a két nyílt szótagos tendencia eredményeként, és ha igen, milyen módon zajlott le a változás.

2. Az ómagyar kori helynevekben fellépő két nyílt szótagos tendencia

A dolgozatom első részében foglalkoztam a két nyílt szótagos tendencia elméleti hátterével, illetve számos közszói példán keresztül próbáltam bemutatni ennek a hangváltozásnak a jellegét. A helynevekkel kapcsolatban előljáróban csak annyit jegyeztem meg, hogy feltételezhetően bennük is végbement a nyílt szótagi magánhangzó-kiesés folyamata. Ezt az előzetes feltevést az a gondolat inspirálja, hogy a helynevekre és a közszavakra – általános állásfoglalás szerint – ugyanazok a hangtani törvények hatnak, keletkezésük és fejlődésük ugyanazoknak az általános nyelvfejlődési tendenciáknak vannak alávetve.

2.1. Alapszavakban ható két nyílt szótagos tendencia

Az ómagyar kori helynevekben érvényesülő két nyílt szótagos tendencia vizsgálata során azzal a jelenséggel szembesültem, hogy a változás sok esetben már a jövevénynév magyar nyelvbe bekerülésekor megtörtént, s a névalak az oklevelekben csupán a megváltozott alakban adatható. Ez alapján elkülönítettem az alapszavakban ható két nyílt szótagos tendencia tárgyalása során azokat a helyneveket, amelyekben a magyar helynév önálló élete során következett be a változás, és külön csoportba kerültek azok a helynevek, amelyekben a két nyílt szótagos tendencia egyfajta adaptáció jelenségként hatott.

A helynévben a két nyílt szótagos tendencia előzményéül szolgáló névalak és a változás eredménye is adatható:

A szó belsejéből kiesett *i* hang:

Elsőként a helynevek közszói lexémáiban tekintetem át a két nyílt szótagos tendencia működését, azonban a szó belsejéből kiesett *i* hangra nem találtam példát az adatállományban. Ezzel szemben a jövevényszavak közt számos olyan helynévre bukkantam, amelyekből a két nyílt szótagos tendencia hatására kiesett a felső nyelvállású *i* hang. Ezek a helynevek többségében szláv nyelvi átvételek, amelyek a magyar nyelvbe való bekerülés után kerültek a két nyílt szótagos tendencia hatáskörébe. Ez a hangváltozás az alábbi helynevekben ment végbe:

A mai Szlovákia területén található *Saca* helység az ómagyar korban Abaúj vármegyéhez tartozott. A településnév a korai ómagyar korban *S(z)atica* (1319: *Saticha*), *S(z)etice* (1328: p. *Zethyce* al. nom *Scenthtrinitas*) formában hangozhatott. Az elsődleges *Satica* névváltozat egy keleti szlk. *Švatica helynévből magyarázható (FNESz. *Saca*). KISS LAJOS szerint ez a változás összerántódással alakulhatott, ám a *Satica* > *Satca* > *Saca* változás akár a két nyílt szótagos tendencia és a *tc* hangkapcsolat összeolvadásának az eredménye is lehet (TÓTH 2001a: 129). A következő adatok is az *-i* kiesésére szolgáltatnak példát: 1113: *Dreuenizza* [dreven(y)ica], 1229: *Deruenche*. A Zsitvába ömlő *Dervence* patak szláv eredetű helynév, s elsődleges alakja a szlovák *Drevenica* helynévvel mutat nagyfokú hasonlóságot (FNESz. *Dervence*). A *Drevenica*

hangátvetéssel *Dervenica*, majd a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével *Dervence* lett. A további hangváltozásokra a hangrendi kiegyenlítődé, a mássalhangzó-torlódás feloldása és labializáció ad magyarázatot (TÓTH 2001a: 189).

A szláv nyelvből került a magyar nyelv helynévi anyagába a Borsod vármegyei *Tapolca* település neve. A helynév a Hejő felső szakaszát jelölő *Tapolca* víznévből keletkezett, amelynek vizét a meleg források olyan hőfokon tartják, hogy sohasem fagy be: 1150 k./13–14. sz.: *Tapolucea* (FNESz. *Hejő*). A *Toplica*-féle alakváltozatok a szláv eredeti formát tükrözik: 1321/428: *Thoplica* ~ *Tuplica*. A *Tapolca* alakváltozat az *o* hang betoldásával és a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével jöhetett létre: *Toplica* > *Topolica* > *Topolca*. A harmadik nyílt szótagból esett ki a felső nyelvállású magánhangzó (PÓCZOS 2001: 73–4). Hasonló változási folyamaton ment keresztül a Csongrád megyei *Kurca* pataknév, amely egy szláv nyelvi *Kurica átvétele lehet. A magyarba feltehetően *Kurica* (1075/+1124/+1217: *Curicea* ~ *Curice*) formában bekerült víznév a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével *Kurca* lett. Ez szabályos második nyílt szótagbeli magánhangzó-kiesés.

A fentebbi példák jól mutatják, hogy a szláv jövevény helynevekre ható két nyílt szótagos tendencia alapvetően az *-ica* végződést mutató helynevekből ejtette ki a felső nyelvállású *i* hangot.

A szó belsejéből kiesett felső és középső nyelvállású hangok:

Az adatállomány áttekintése során azt tapasztaltam, hogy sok esetben a korabeli helyesírás következetlenségei nem teszik lehetővé annak az eldöntését, hogy a jelölés mögött felső vagy középső nyelvállású magánhangzó szerepel-e. A helynevek elemzése során próbáltam ezt a fontos tényt figyelembe venni, ezért az adott helynév kapcsán feltüntettem az oklevéli adat mögött valószínűsíthető hangokat.

a.) Községi eredetű helyneveinkben mutatkozó ilyesfajta változást a Bihar vármegyéből adatható *Barmó* ~ *Kisbarmó* település esetében találtam, bár bizonytalan névetimológiája miatt csak feltételezhetjük, hogy esetleg köze lehetett a *barom* közséhoz. Az 1273/392/477: *Bormow* adat és 1327/589-es *Boroumo* közül a korábbi adat a hangzóhiányos formát mutatja, ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a *CVCVCV* szerkezetű alakban hatott a két nyílt szótagos tendencia, ezáltal kiesett a második szótagbeli középső nyelvállású magánhangzó (RÁCZ 2005: 48).

b.) A puszta személynévi eredetű helynevekben ható két nyílt szótagos tendenciára szolgálthat példát a Bars vármegyei *Pozba* település adatsora: 1245: *Pazuba*, 1327/382: *Bozba*, 1327/1331: *Pozba*. Az elsődleges *Poszoba* ~ *Paszuba* formából a felső nyelvállású, rövid magánhangzó kiesésével jött létre a *Pozba* alak. A m. R. *Poszoba* helynév magyar névadással keletkezhetett 1180 k. *Poscuba* személynévből, melynek az alapszava a cseh *Posobice* [többes szám] helynév < *Působ* [tkp. 'cselekvő, előidéző'] személynév lehet (FNESz. *Pózva*, *Gömörszőlős*). A két nyílt szótagos tendencia hatására létrejött *Poszba* ~ *Paszba* alakban az *sz* hang zöngésülése eredményezte a *Pozba* változatot (TÓTH 2001a: 228). Hasonló változást mutat a puszta személynévből alakult *Szencse* településnév. Az alapjául szolgáló személynév a magyar szent családjába tartozó *Szentius* ~ *Szentös* személynév *-a* képzős származéka, amit az 1156-os oklevél *Scentusa* [szentüsa ~ szentösa] adata igazol. Ebből az elsődleges hangalakú helynévből feltehetően a két nyílt szótagos tendencia hatására kiesett a második szótagbeli *ü* ~ *ö* hang, majd a *ts* összeolvadásával és hangrendi kiegyenlítődéssel *Szencse* (1258, 1270, 1276, 1298: *Scenche*) alakult (TÓTH 2001a: 236).

A *Vajda* puszta személynévi vagy közsői eredetű helynév adataiból nem dönthető el egyértelműen a helyesírás miatt, hogy a középső nyelvállású *o* hang vagy az alsó nyelvállású *a* hang esett-e ki. A személynévként is használatos *vajda* méltóságnévből keletkezett a *Vajda* településnév metonimikus névadással. Az oklevelekben szereplő adatok néhol a korábbi, a szláv eredetivel hangszerkezetében megegyező *vojvoda* ~ *vajvada* alakot mutatnak: 1285 k.: *Waiuuada*, 1302/390, 1323/390: *Voyuoda*, 1317: *Vayoda*, 1323/390: *Woyuoda*. A *Vajvada* > *Vajda* hangváltozást magyarázhatjuk a két nyílt szótagos tendencia kétszeres érvényesülésével; eszerint a *vojvoda* hangalakból kiesett a középső nyelvállású *o* hang, majd az így létrejött hangalakban az ejtés megkönnyítése végett ismét kiesett egy hang. Az így kialakult hangalak lett a *vajda*. KISS LAJOS ezt a változást egyszerejtéssel, vagyis haplológiával magyarázza (1995: 9).

Az Abaúj vármegyében található *Radvány* település neve valószínűleg puszta személynévből alakult magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév azonban szláv eredetű. Az 1262-es adat *Rodowan* [rodován] hangalakot tükröz. A későbbi

adatokban már a rövidebb forma szerepel: 1280: *Roduan*, 1300, 1332–5/Pp. Reg. [2a]: *Radwan*. A 1067 k./267: *Rodowan* személynévi adat a cseh *Radovan* ~ *Radvan* személynév hangalakjához hasonló. Ebből a formából a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével egy *Rodvan* forma magyarázható. KISS LAJOS véleménye szerint a magyarban is meghonosodott szláv *Rod(o)van* személynévből birtoklást kifejező szláv *-jb*, *-ja* képzővel *Radvanj* és *Radvanja* alakult (FNESz. *Radvány*). A *Rodoan* alak a hiátustöltő szerepű *v* hang kivetésével magyarázható (TÓTH 2001a: 122–3).

Pusztai személynévből keletkezett metonimikus névadással *Dobsza* település neve. KISS LAJOS szerint az alapjául szolgáló személynév szerkezetileg azonos lehet a magyar *dob* főnévből képzett *dobasz* 'tele, duzzadt' jelentésű melléknévvel (FNESz. *Doboz*, *Alsódobsza*). AZ 1220/550: *Dubucya* alak *Dobosza* hangalakot tükröztet, amelyben kicsinyítő-becéző szerepű *-a* képző szerepelhet. A későbbi adatok *Dobsza* formája a két nyílt szótagos tendencia hatásával magyarázható. A *Dobosza* > *Dobsza* változás során a második nyílt szótagbeli középső nyelvtől való magánhangzó esett ki (TÓTH 2001a: 43).

c.) Jövevényszavak átvétele után a magyar nyelvi formában érvényesült a két nyílt szótagos tendencia a következő helynevek esetén. A felső nyelvtől való *u* hang esett ki a *Ludna* helynév korai változatából. A település valószínűleg a közelében található *Lubna* patakról kaphatta a nevét. AZ 1267/353, 1332: *Lubna* és 1281/341, 1303/352//450 [2a]: *Lubuna* alakok közül a *CVVCVCV* szerkezetet tartalmazó alak az elsődleges. Ez a helynév szláv eredetű, s hasonló szerkezetet mutató helynevek adathozhatóak a szláv nyelvekben: szb.-hv. *Ljubina* helynév, szlk. *Lubina* helynév. A *Lubuna* > *Lubna* változás a két nyílt szótagos tendencia eredménye (PÓCZOS 2001: 51).

Az okleveles adatokban szereplő *o* és *u* hang váltakozása miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a következő két helynév milyen hangváltozási folyamaton ment keresztül. A *Horsó* és *Hrussó* helynév etimológiailag összetartozik, mind a kettő a szlovák *Hrušov* helynév átvétele, aminek a tkp. értelme 'Körtvélyes'. A magyar nyelvbe való átvétel során ez a helynév kétféle módon fejlődött tovább: az egyik ilyen mód szerint az ejtés megkönnyítése végett betoldódott egy magánhangzó, így lett a helynév *Hurusó* hangalakúvá. A Borsod vm. Ny-i részén található *Horsó* település elsődleges formája is ezt igazolja (1323: *Hurusou*). A *Hurusó* alakból a két nyílt szótagos

tendencia érvényesülésével *Hursó* forma lett, amire később a nyíltabbá válás hatott: *Hurusó* > *Hursó* > *Horsó*. *Hrussó* település neve a szlk. *Hrušov* helynév eredeti formájának továbbvitelével és az *s* hang geminációjával jött létre (TÓTH 2001a: 203).

Kanyapta az Ida folyó déli mellékága, amely Szepsitől délre folyik egy mocsaras síkságon. A 13. századból való adat *CVCVCVCV* szerkezetre példa: 1298: *Kanapota* [kan(y)apota]. A későbbi adat már a hangzóhiányos formát mutatja: 1323/390: *Kanapta*. A középső nyelvállású magánhangzó a harmadik nyílt szótagból esett ki szabályszerűen, hiszen ez a hang nyelvállás tekintetében különbözött a többi magánhangzótól. Szláv eredetére utal a cseh *Konětopy* helynév és a szlovák *Konotopa* helynév, mely nevek jelentése 'lósüllyesztő' (TÓTH 2001a: 80–1). Valószínűleg a középső nyelvállású magánhangzó esett ki a szláv eredetű Borsod megyei *Csokva* helynévben, melynek alapja a szláv *Čak* személynév és *-ova* helynévképző kapcsolata lehet pl. cseh *Čaková* helynév (FNESz. *Csokvaomány*). Az 1221/550-es adatban *Chokoha* hangalak szerepel, a későbbi 1330/771-es *Chakva* adat már a két nyílt szótagos tendencia hatása utáni állapotot mutatja. A *Csokoha* ~ *Csokova* > *Csokva* változás a *Dobsza* helynév településéhez hasonló módon zajlott le. Az *o* hang kiesésére láthatunk példát ebben a településnévben (PÓCZOS 2001: 31).

A szó belsejéből kiesett alsó nyelvállású hangok:

a.) A közszei eredetű Miskolctól É-ÉK-re található *Szikszo* település nevében észleltem ilyesfajta változást. A helynév elhomályosult összetétel, amelynek előtagja a *szik* ~ *szék* 'esőtlen nyarakon kiszáradó tó, időszakos vízállás' lehet, utótagja pedig az *aszó* 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' jelentésű földrajzi köznévi (FNESz. *Szikszo*). A *szik* + *aszó* összetétel elhomályosulása után a nyílt szótagból kieshetett az alsó nyelvállású *a* hang. A **Szikaszo* > *Szikszo* (1307>398: *Zykwow* ~ *Zykwou*) változást KISS LAJOS azonban összerántódással, vagyis névbelseji szótag elmaradásával magyarázza (1995: 28). Összetétel közszei eredetű előtagjából esett ki a magánhangzó a *Szerdahely* település neve esetén, mivel ez a helynév a *szerda* és a *hely* közszei jelentéssűrítő összetételének az eredménye. Az 1258/352/436-os *Zeredahel* ~ *Zerdahel* alakok közül a *Szereda-* előtagot tartalmazó adat az elsődleges. A második szótagbeli *e* kiesett, és így jött létre a *Szerda-* forma (BÉNYEI–PETHŐ 1998: 50).

b.) Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással Szepsitől D-DK-re, a mai Szlovákia területén található *Reste* település. Az 1319/494-es oklevélben *Rechita* alak szerepel. Az alapjául szolgáló személynév a szláv eredetű *Račeta*, amely a magyarba *Recsete* formában kerülhetett be. A *Recsete* hangalak a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével vált *Reste* formává. Az alsó nyelvállású *e* hang a második nyílt szótagból esett ki szabályos fejlődéssel. Nem zárhatjuk ki KISS LAJOS magyarázatát, miszerint névbelseji összerántódással alakult a mai forma (TÓTH 2001a: 125). Talán személynévi eredetű *Szendrő* település neve is, melynek korai változatából az alsó nyelvállású *e* hang esett ki. Az adatok közötti csekély kronológiai eltérés miatt nem állapítható meg egyértelműen az elsődlegesség a *Szenderő* és *Szendrő* hangalakok között: 1312: *Zundreu*, 1317, 1319: *Zendereu*, 1332: *Zendureu*. Amennyiben a *Szenderő* alak volt az elsődleges forma, akkor hangtörténetileg szabályos változáson ment keresztül, a szó belsejében lévő nyílt rövid magánhangzó a két nyílt szótagos tendencia hatására kiesett, és így hozta létre a *Szendrő* alakot. Egyes vélemények szerint a magyar *Szemere* személynévből alakult ez a forma a következőképpen: **Szemre* > **Szenre* > **Szendre*. Ebben az esetben is a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével találkozhatunk (FNESz. *Szendrő*).

Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással a *Barba* helynév. Az alapjául szolgáló személynév a *Barabas* lehetett, amely a következő módon rövidült meg: a két nyílt szótagos tendencia következtében kiesett a második szótag magánhangzója, majd a kicsinyítő képzőnek vélt *-s* morféma is lekopott (BÉNYEI-PETHŐ 1998: 21).

c.) Szláv eredetű víznevünk, a *Zsitva* korai adatai *Zsitova* ~ *Zsitava* hangalakot tükröznek (+1075/+124/+217: *Sitoua*). Ez a forma a szlovák *Žitava* névnek az átvétele. A két nyílt szótagos tendencia hatására kiesett a labiális *a* vagy *o* hang a második szótagból: *Zsitava* ~ *Zsitova* > *Zsitva* ([1205–35]: *Situa*) (TÓTH 2001a: 252).

A két nyílt szótagos tendencia a helynévben egyfajta adaptáció jelenségként hatott:

A szó belsejéből kiesett *i* hang:

A következő helynevek adatai nem adnak egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a magyarban végbement a két nyílt szótagos tendencia, ugyanis nem adatolható bennük a CVCVCV szerkezetű alak. A jövevényszó átvétele során azonban feltételezhetően hatott ez a hangtörvény, mivel a magyarban már a CVCCV szerkezetű alak szerepel. Az +1264/324-ből adatolható *Kemenchepathaka* a mai *Kemence-patak*-kal azonos. A *Kemence* névrész szláv eredetű: a szlovák *Kamenica* helynév átvétele lehet, amelynek tkp. értelme 'köves (medrű) patak' (FNESz. *Kemence-patak*). A *Kamenica* > *Kemence* változás hangrendi kiegyenlítődéssel és a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével magyarázható (TÓTH 2001a: 85). A szláv *Kamenica* forma CVCVCVCV szerkezetet mutat, a magyarban viszont már a változott CVCVCCV szerkezetű alak adatolható. A metonimikus névadással keletkezett Borsod vármegyei *Rakaca* település szintén *-ica* végződést mutató jövevénynévből keletkezett. A *Rakaca* helynév előzménye egy szláv *Rakovica helynév, amelynek értelme 'Rákos-patak' (FNESz. *Rakaca*). A *Kamenica* > *Kemence* változáshoz hasonló módon itt is a magyar névalak szabályos hangtörténeti változáson mehetett keresztül. A *Rakovica* szláv alak bilabiális zöngés spiránssal (β) került át a magyarba. A két nyílt szótagos tendencia hatására a harmadik nyílt szótag *-i* hangja kiesett, a *Rako β ca* alakban a β hang vokalizációja után diftongusos forma jöhetett létre, amelyet az 1273/377-es oklevél *Rakoucha* adata igazol. A diftongus monoftontongizációval *ó*-vá is alakulhatott, de történhetett hangrendi kiegyenlítődé is, aminek következtében kialakult a mai *Rakaca* alak (PÓCZOS 2001: 65). KISS LAJOS szerint az 1273/435-ös oklevélben szereplő *Rakocha* alakváltozat a szláv *Rakovica* formából összerántódással alakult ki (1995: 27–8).

Kapronca és *Szinca* neve a fenti településnevekhez hasonlóan a jövevénynévi átvétel során került a két nyílt szótagos tendencia érvényességi körébe. Az Abaúj vármegyében található település, *Kapronca* neve szláv eredetű. Előzménye lehetett egy szlovák *Koprivnica* [tkp. 'csalános hely'] helynév vagy egy szlovák *Kôprovnic* [tkp.

értelme 'kapos hely'] (FNESz. *Barskapronca, Magyarkapronca*). A *Koprivnica* ~ *Koprovnica* hangalakú helynévből a harmadik nyílt szótagbeli palatális magánhangzó esett ki. Hangrendi kiegyenlítődéssel, a *v* hang kivetésével és a szó eleji magánhangzó nyíltabbá válásával jött létre a *Kapronca* hangalak (TÓTH 2001a: 81). A Bars vármegyében, a Zsitva bal oldali mellékvizeként említett *Szinice* víznév etimológiája bizonytalan. Magyarázható a szláv *sinь ~ *sinь* 'kék, szürke' melléknévből, de kapcsolatba hozható a mai romániai település, *Szinice* szláv eredetijével is: szlk. *Svinica* helynév. A szlovák *Svinica* a magyarba hangrendi kiegyenlítődéssel és a *v* hang kivetésével kerülhetett be. Az így létrejött *Szinice* alakból a két nyílt szótagos tendencia hatására kiesett az *-i* hang, így lett a mai *Szinice* víznév alakja (TÓTH 2001a: 238).

A jövevényszói eredetű *Vihnye* Bars megyei település neve a szlovák *Vyhne* [többes sz.] helynév átvétele lehet, amely a szlovák *vyhňa* 'kovácstűzhely, kovácsműhely' jelentésű főnév többes számú alakjából származik (FNESz. *Vihnye*). Az 1326-os adat szerint *Vyhine* [vihinye] alakban szerepelt ez a település. A *Vihinye* > *Vihnye* változás a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével jöhetett létre. A második szótagbeli felső nyelvállású rövid magánhangzó szabályos kiesésével magyarázható a mai forma (PÓCZOS 2001: 248–9).

A Borsod vármegyei *Szirma* település eredete bizonytalan. Egyetlen adat az 1323-ból való *Scirma*. A FNESz. megemlíti, hogy talán ótörök eredetre megy vissza: egyesek ótörök személynévre gyanakszanak, de összevethető az ótörök *sirima 'kutyaszar' jelentésű szóval. Ez esetben a magyarba bekerült alakon érvényesülhetett a két nyílt szótagos tendencia, s kialakult a *CVCCV* szerkezetű *Szirma* változat (PÓCZOS 2001: 51).

Összességében elmondható, hogy az *i* kiesése a helynevekben többségében – mint ahogy a fentebbi példák mutatják – szláv jövevényszavak átvétele során történt meg, s feltűnő jelenség, hogy ezek mindegyikének a jövevény alapszava *-ica* végződést mutat.

A szó belsejéből kiesett *o* hang:

a.) Puszta személynévből alakult helynevünk, az *Arca* településnév ómagyar kori adatai 1222/550: *Harca*, 1329/406 *Archa* al. nom. Leurenthfelde alakot mutatnak. A helynév eredete ismeretlen, ennek ellenére feltételezhetjük, hogy pusztaszemélynévből alakult: 1219/550: *Orocha* szn. Ebből a hangalakból szabályos

fejlődéssel, a két nyílt szótagos tendencia hatására kiesett az *o ~ a* hang, és így jött létre a településnév hangalakja (PÓCZOS 2001: 19).

b.) Jövevényszókból, a szlávban a m. *Bors* személynévből szláv birtokjelölő képzővel együtt keletkezett feltehetően az Abaúj vármegyei *Bózsva* patak és település neve, melynek jelentése tkp. 'Bors birtoka, Borsé'. Valószínűleg a település neve az elsődleges, a pataknév ennek a metonimikus átvétele. A pataknévi átvétel lehetősége sem vethető el teljesen, ez esetben *Borsova* féle szláv víznév lehet az elsődleges forma. A *Borsova* névváltozatból a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével magyarázható az +1264/324: *Bursua* és 1324: *Borsua* alak. A hangváltozási folyamatot a következőképpen lehet leírni: *Borsova* > (*Borsoa* ~) *Borsva* > (*Bósva* >) *Bózsva*. A második szótagbeli, középső nyelvállású *o* hang esett ki (TÓTH 2001a: 32).

Szó belsejében lévő, középső nyelvállású magánhangzó kiesése történhetett a Bódva mellékvizeként említett *Rakaca* víznév esetében. A szláv előzményre visszamenő szlk. *Rakovica* helynév a következő hangváltozási folyamaton mehetett keresztül: *Rakovica* > *Rakvica* > *Rakica* > *Rakaca* (TÓTH 2001a: 122).

A szó belsejéből kiesett alsó nyelvállású magánhangzók

A szó belsejéből kiesett *e* hang:

Jövevényszóként került be a magyar nyelvbe a *Regmec* helynév. A szláv eredetű helynév előzménye egy cseh *Radimice* [többes szám] helynév. A magyarba valószínűleg *Radimec hangalakban került be. Hangrendi kiegyenlítődéssel *Redemec*-cé (1332–5/Pp. Reg.: *Redemec*), majd a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével a második szótagbeli nyílt, alsó nyelvállású magánhangzó kiesett, aminek következtében kialakult a *Redmec* alak (1321/323: *Redmuch*) (TÓTH 2001a: 124–5).

A szó belsejéből kiesett *a* hang:

Jövevénynévi eredetű helynév lehet a Borsod vármegyei *Mercsej* település neve. Szláv előzménye lehet a szb.-hv. *Mračaj* helynév, de személynévi eredetre is utalhatnak a következő adatok: 1138/1329: *Mirasa*, *Merasa*, 1211: *Merch* ~ *Mercu*, 1237–40: *Mersa* személynév; ehhez *-j*, *-aj/ -ej* képző járulhatott. A szláv *Mračaj* a

magyarba *Maracsaj formában kerülhetett be az ejtés megkönnyítése végett, aztán a két nyílt szótagos tendencia érvényesülése létrehozhatott egy *Marcasaj hangalakot. A hangrendi átcsapás következtében létrejöhetett a *Mercsej* forma (PÓCZOS 2001: 53).

2.2. Toldalékos szavakban ható két nyílt szótagos tendencia

2.2.1. A képzővel ellátott helynevek

Az alapszavakra ható két nyílt szótagos tendencia mellett meg kell említeni azokat az eseteket, amikor az alapszóhoz toldalékmorféma járul, s ennek következtében a szó szerkezete is megváltozik, létrejöhet egy CVCVCV szerkezet, ami aztán „áldozatul esik” a két nyílt szótagos törvénynek. Az alapalak önmagában nem került ennek a változásnak a hatása alá mindaddig, amíg a képző nem kapcsolódott hozzá. Az *-i* helynévképző az alapszóhoz járulva megváltoztatta a magánhangzók és mássalhangzók arányát, „segítségével” létrejöhetett nyílt szótag. A két nyílt szótagos tendencia a nyílt szótagbeli magánhangzót kiejtette, így létrehozva a CVCCV szerkezetet.

a.) A *telek* közszó esetében is ez a folyamat zajlott le nagy valószínűséggel. A településnévként szereplő szó az Abaúj vármegyei *Telki* és a későbbi *Telkibánya* helynévben van jelen. Valószínűleg ’szántásra alkalmas megművelt földterület’ értelemben használt *telek* földrajzi köznévi *-i* képzős származéka lehet *Telki* település neve. Az *-i* képző itt nem a hangzóhiányos tőhöz kapcsolódott, létrejött az oklevelekben szereplő 1270/272: *Teluky* [telüki] alak, amelyre hatott a két nyílt szótagos tendencia. A *telüki* ~ *telöki* > *telki* változás során a második nyílt szótagbeli felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó esett ki (TÓTH 2001a: 147–8). Ugyanilyen módon következett be a változás az abauji *Németi* település oklevelekben szereplő több alakváltozatában, melynek során alsó nyelvállású *e* hang esett ki. A *Németi* helynév (1299>347: *Nemity* és 1332: *Nemety*) alapszavához járuló *-i* helynévképző által kialakult CVCVCV szerkezet a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével elvesztette második szótagbeli magánhangzóját (1318: *Nemty*). Ez a forma nem vált általánossá, a teljes alak szerepel helynévként (TÓTH 2001a: 109). A változás lényegében ugyanilyen módon zajlott le a *Szepes* megye- illetve tájnév *-i* képzős származékából lett Abaúj

vármegyei *Szepesi* helynév esetében is. A tatárjárás után ide költöző német lakosság szépesi eredetére mutat a helynév (TÓTH 2001a: 140). A *Szepüsi* ([1267], 1318: *Scepusy*) névformásból a két nyílt szótagos tendenciának köszönhetően kiesett a második szótag magánhangzója, s létrejött a *Szepesi* (1329/416: *Scepsi*) alak. Az illabiális (*Szepesi*) és labiális (*Szepösi*) alakok egymás mellett élése miatt nem dönthető el egyértelműen, hogy milyen nyelvválású hang esett ki.

b.) Személynévi eredetű településnév toldalékos formájában is jelentkezik a két nyílt szótagos tendencia az Abaúj vármegyei *Petri* esetében: a *Pethuri* alakból a második szótagbeli középső nyelvválású *ö* hang kiesésével jött létre a mai *Petri* alak (TÓTH 2001a: 119). A *Petöri* > *Petri* változás során CVCCV szerkezetű helynév jött létre.

A következő közsői eredetű, képzővel ellátott helynevekben nem a toldalék hatására esett ki a nyílt szótagbeli magánhangzó. Az alapszóra hatott a két nyílt szótagos tendencia, s ez a változás akkor is bekövetkezett, amikor a közszó helynévi funkcióba lépett. A toldalék csupán azt a célt szolgálja, hogy az adott nyelvi elemet helynévi szerep betöltésére tegye alkalmassá.

A *mogyoró* növénynév valamivel való ellátottságot kifejező *-s* képzős melléknévi származékából és a *berek* 'liget' földrajzi köznévi összetételéből alakult az abaúji *Mogyorós-berek* hely neve. Az 1320-as *Monyrousberek* adat a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésének nyomát mutatja, a középső nyelvválású magánhangzó kiesése látható a közsői eredetű előtagból (TÓTH 2001b: 90). Egyes nyelvjárásokban a toldalék nélkül szereplő *mogyoró* közszóból is kiesett a magánhangzó a két nyílt szótagos tendencia hatására.

A középső nyelvválású *o* hang esett ki valószínűleg a *homoró* ~ *homorú* közszó *-d* helynévképzővel alakult *Homorogd* (1256: *Humurugd*) helynév alakjából, s *Homrogd* (1332–5/Pp. Reg.: *Humrucd*) formát hozott létre. *Homoród* adatai is erre a hangváltozásra utalnak: 1302>344: *Homroud* ~ *Humroud*, 1332–5/Pp. Reg.: *Homrod*. A településnév *Homrogd* alakban él mindmáig (TÓTH 2001b: 90).

2.2.2. A birtokos személyjellel ellátott helynevek

Az adatok hangalakját a helyesírás sok esetben nem pontosan tükrözi, ez pedig gondot jelent annak a ténynek a megállapításánál, hogy milyen magánhangzó esett ki a két nyílt szótagos tendencia hatására a vizsgált helynévből. Ez a probléma merült fel a következő helynevek elemzése során. Nem lehet ugyanis egyértelműen eldönteni, hogy az *u* vagy az *o* hang esett ki elsődlegesen a Bátmonostora helynév alaki realizációiban. Ez a helynév szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett a *Bot* személynév és a *monostor* főnév összetételeként (FNESz. *Bátmonostora*), a községi eredetű *-monostor* utótag ebben a helynévben birtokos személyragos formában szerepel. Az összetétel után keletkezett *-monustra* (1270/350: *Botmonustra*) alakok a két nyílt szótagos tendencia működését mutatják. A *monustura* (1342: *Bothmonustura*) > *monustra* változás során a harmadik szótag magánhangzója esett ki (PÓCZOS 2001: 87).

A *-telek* utótagú helynevek birtokos jelzős szerkezete a korai ómagyar korban hangváltozáson ment keresztül. A *-teleke* (1327/330: *Kecsereteleke*) > *-telke* változási folyamat a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésének eredménye. A *CVCVCV* szerkezetű községi utótagból a két nyílt szótagos törvény értelmében a második nyílt szótag rövid magánhangzója kiesett. „A birtokos személyrag a *telek* köznévi esetben a korai ómagyar korban ugyanis – a későbbi-mai nyelv kapcsolódási szabályaitól eltérően – többnyire nem a hangzóhiányos tőhöz járul” (TÓTH 2001b: 90). A hangváltozás a következő helynevek adataiban igazolható: az Abaúj megyei *Romántelke* (1330: *Rumantheleke*), a Bodrog vármegyei *Maráztelke* (1208/395: *Marazteleke*), a Győr vármegyei *Tordatelke* ([1310–42]>400: *Tordateleke*), a Bihar megyei *Martontelke* (1320: *Mortunteleke*); a Baranya vármegyei *Harpanatelke* (1251/339: *Harpanateluke*) stb. településnevek esetén a birtokos személyraggal ellátott *-teleke* utótagú községi az oklevelek adataiban általában *telüke* ~ *telöke*-féle alakban szerepel (i.m. 252).

3. A megmaradás problematikája

a.) Számos olyan közsavunkban, amelyben a feltételek adottak voltak – mint már említettem – nem esett ki magánhangzó a két nyílt szótagos tendencia hatására. A helynevek kapcsán is találkoztam ezzel a jelenséggel. A közsói eredetű *-pataka* utótagú helynevekben (1299/324: *Lue pataka*, 1255: *Gunupotoka*, +1264/324: *Kumlospathaka*, 1249: *Rococha ~ Rokocha potoka*) egyetlen esetben sem esik ki a második nyílt szótagból az alsó nyelvállású *a* hang, adataiban a *CVCVCV* szerkezet megmarad, szemben a *-teleke* utótagú helynevekkel, amelyekből kiesett az alsó nyelvállású *e* hang. Az sem zárható ki teljesen, hogy az alsó nyelvállású *a* hang a két nyílt szótagos tendencia hatáskörébe elenyésző számban esik.

A közsói eredetű Borsod vármegyei *Barátinyárád* helynév előtagjából, a *baráti* közsói lexémából nem esett ki a második nyílt szótagbeli alsó nyelvállású *á* hang. Nem érvényesült a két nyílt szótagos tendencia a következő közsói eredetre visszamenő helynevekben sem: nem esett ki a második nyílt szótagbeli alsó nyelvállású *e* hang a Borsod vármegyei *Cinegéd*, *Telekes* és a Bodrog megyei *Megyere* és *Szekeres* nevekből. A *Telekes* helynévben megmaradó magánhangzó helyzete azért is érdekes jelenség, mert birtokos személyranggal ellátott utótagként (*-teleke*) hatott rá a két nyílt szótagos tendencia, sőt a *Telki* helynévben is megtörtént ez a változás. Az *-s* helynévképző itt sem a hangzóhiányos tőhöz járult, viszont lezárta a szótag végét és így egy *CVCVCVC* szerkezetet hozott létre. Ebben a helyzetben azonban az alsó nyelvállású *e* hang már nem esett ki.

A *CVCVCV* szerkezetű Borsod vármegyei *Szakácsi* (1300: *Zakachy*) és az Abaúj megyei *Balata ~ Baláta* (+1262/XIV. [2a], 1310: *Balata*) helynevekből nem esett ki az alsó nyelvállású *a ~ á* hang. A szórványosan előforduló alsó nyelvállású hangok kiesése általában olyan nyílt szótag után történik meg, amelynek szintén *-a*, illetve *-e* a hangzója. Ennek a feltételnek is megfelelnek a fentebbi példák, azonban mégsem történt meg bennük ez a változás.

b.) Pusztai személynévi eredetű helynevek vizsgálata során is találkoztam olyan helynevekkel, amelyekből az alsó nyelvállású hangok mellett a felső és középső nyelvállású hangok sem estek ki. *Buzita* (Abaúj vm.) település neve a korabeli 1314, 1329/416: *Boztya* adat szerint is tartalmazott egy felső nyelvállású hangot, ami nem

esett ki. A hangzómegmaradás talán azzal lehet összefüggésben, hogy az alapjául szolgáló személynév gyakori használata során megrögződött ez a forma, s a két nyílt szótagos tendencia nem hatott rá. A második nyílt szótagbeli középső nyelvállású *o* hang a borsodi *Szomolya* település nevéből azért nem eshetett ki, mert azt a megállapítást tettük, hogy *ly* hang előtt nem esik ki a magánhangzó. Ugyanígy módon a két nyílt szótagos tendencia nem ejtette ki a magánhangzót *ny* hang előtti helyzetben. Ez a jelenség a szintén Borsod megyei *Aranyas*, *Kisaranyas*, *Domonyó*, a Bars megyei *Malonyán*, *Cserenye* és az abaúji *Lebenye*, *Felszebenye* településnevekben is megfigyelhető.

Bodoló (Abaúj vm.) és *Mikola* (Bars vm.) helynevek a *CVCVCVCV* szerkezetet mutató *Ladoméra* (Bars vm.) helynévvel együtt egy csoportba tartoznak olyan tekintetben, hogy a második nyílt szótagbeli, középső nyelvállású *o* hang megmaradását mutatják.

Az alsó nyelvállású hangok a következő helynevekben maradtak meg: a borsodi *Kelemenés(nyéki)* (1293>436: *Kelemenésneky*), *Szemere* (1294, 1300, 1317: *Zemere*) és az abaúji *Devecser* (1262/273, 1309: *Deuecher*) településnevek esetén. *Devecser* nevében a két nyílt szótagos tendencia nem ejtette ki az *e* hangot a *v - cs* közötti hanghelyzetből, ami a könnyebb ejthetőséget akadályozta volna. A *CVCVCVCVCCVCV* szerkezetből furcsa módon nem esett ki egyetlen magánhangzó sem, pedig a két nyílt szótagos tendencia számára kedvező nyílt szótagok „sokasága” adva volt. A *Kelemen* személynévi előtag alnádori poroszlóra utal (PÓCZOS 2001: 44). *Szemere* település neve szintén pusztai személynévből keletkezett magyar névadással, vö. 1173–85: *Zemere* szn. (PÓCZOS 2001: 69). Az alsó nyelvállású *e* hang a személynév esetében sem esett ki a második nyílt szótagból.

A korabeli helyesírás alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy középső nyelvállású *o* hangot vagy alsó nyelvállású *a* hangot tükröztetnek az alábbi Borsod megyei helynevek adatai: *Dalocsa* (+1061/272> 376: *Doloso*, 1272, 1273/324: *Dalacha*), *Kalocsa* (1321: *Kalacha*), *Salamon* (1237: *Solomun*, [1237]: *Salamon*). A közös bennük az, hogy pusztai személynévből keletkeztek magyar névadással, és nem érvényesült bennük a két nyílt szótagos tendencia. Feltűnő, hogy az *o ~ a* hang megmaradása mindegyik név esetén *l* utáni helyzetben jelentkezik.

c.) Jövevény eredetű helynevek esetében is jelentkezik a megmaradás problematikája. A felső nyelvállású *i* hang megmaradását tapasztaltam az Abaúj megyei *Radimó* (1324/377, 1330: *Radymo*) és a Borsod megyei *Kurityán* (1299, 1324: *Korythan*) településnevekben. Az utóbbi névben valószínűleg a *ty* hang miatt nem esett ki a második szótagbeli magánhangzó – az *ny* és *ly* hangok mintájára. A szláv eredetű *Radimó* helynév egy szlk. *Radimov* helynévre megy vissza (TÓTH 2001a: 121). A szóvégi *ou* diftongus monoftongizációja mellett nem történt meg a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése. Ugyancsak nem történt meg a változás a szláv eredetű, Abaúj megyei *Regete* (1298: *Rygyta* [rigita]), a Bars megyei *Kelecsény* (1209 Pp.: *Chelecen*) és *Szelezsény* (1275: *Zeleben*) települések neveiben. Az alsó nyelvállású *e* hang *l - cs* és *l - zs* közötti helyzetben való megmaradása talán érthető, de a *Regete* helynév esetében különös, hogy nem esik ki a második nyílt szótagbeli magánhangzó.

A jövevénytiszavakkal kapcsolatban HORGER ANTAL azt a magyarázatot tartja elfogadhatónak a megmaradó hangokkal kapcsolatban, hogy azok a jövevénytiszavak, amelyekben végbement a rövidülés folyamata, bizonyára nagyon régi jövevénytiszavak lehetnek. A két nyílt szótagos tendencia hatása pedig azokat a helyneveket kerülte el, amelyek újabb jövevényeknek bizonyultak (HORGER 1911: 45).

Összességében elmondható, hogy a legtöbb esetben az alsó nyelvállású hangokat tartalmazó helynevekben maradtak meg azok a nyílt szótagbeli magánhangzók, amelyek megfeleltek a két nyílt szótagos tendencia érvényesülő feltételének. A középső és felső nyelvállású magánhangzók megmaradása főleg a pusztai személynévi eredetű helynevekben figyelhető meg, azonban ez a jelenség csak szórványosan van jelen. Ezért nem beszélhetünk törvényről, hiszen a két nyílt szótagos tendencia – mint ahogy az elnevezés is mutatja – tendencia-szerűen jelentkezik, s vannak olyan helynevek, amelyeket nem érint.

4. Összegzés – a helynevekben érvényesülő két nyílt szótagos tendencia elemzéséből levonható következtetések

Dolgozatomban arra tettem kísérletet, hogy számos korai adatban a két nyílt szótagos tendencia hatáskörébe esett helyneveket tartalmazó adatállomány vizsgálatával

bemutassam a magyar helynevek, illetve az azokat alkotó névelemek hangváltozási szempontból történő viselkedését. Munkám kezdetén feltételeztem, hogy a helynevek is a közszavakhoz hasonlóan – ha a feltételek adottak – többnyire átesnek ezen a hangváltozási folyamaton. Feltételezésem az adatállomány rendszerezése után is igaznak bizonyult, hiszen az általam vizsgált helynevekben találok a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével. Kiseb hányaduknál tapasztaltam azt, hogy a CVCVCV szerkezet ellenére sem esett ki a szó belsejéből a rövid magánhangzó.

Az elemzés során először is az adatokat egybeállítottam, ezt követően annak alapján rendszereztem a helyneveket, hogy alapszóban vagy toldalékos formában történt-e bennük a hangváltozás folyamata. Ki kell emelnem azokat a helyneveket, amelyek történeti adataiban nem követhető nyomon a kiesés folyamata, de a jövevényszavak átvétele során valószínűsíthető ez a változás. Az előzményül szolgáló alak (pl. személynév vagy jövevény helynév) és a helynév mai alakja közötti átmeneti formákban ugyanis feltételezhetően hatott a két nyílt szótagos tendencia. Erre látunk példát a vizsgált *Kemence-patak* településnévben, melynek szláv eredetű névalakja a *Kamenica* helynév. Esetében ezért nagy valószínűséggel feltételezhetjük a felső nyelvállású magánhangzónak a kiesését.

Összegezve az ómagyar kori helynevekben ható két nyílt szótagos tendencia vizsgálatából levonható következtetéseket, a következő megállapítások tehetők:

1. Az adatállományt alkotó helynevekben a két nyílt szótagos tendencia nagyobb arányban a jövevényszavakat érintette, ezen belül is főleg szláv jövevény helynevek magyarba való bekerülése után hatott ez a hangváltozás. Ez a jelenség valószínűleg a szavak ejtésének megkönnyebbítésével magyarázható. Szerepet játszhatott azonban a beszéd iramának a gyorsulása is, aminek következtében kiesettek hangok a szavak belsejéből.
2. A két nyílt szótagos tendencia az adatállomány helyneveinek többségében a felső nyelvállású magánhangzó kiesését okozta, de találkozhatunk számos olyan esettel, amikor a középső nyelvállású magánhangzó esett ki. Az alsó nyelvállású magánhangzó kiesését csupán néhány esetben tapasztaltam.
3. A közszavak tárgyalása kapcsán megemlítettem a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésének egyik kritériumát, miszerint ha egy szóban két magánhangzó is megfelel a hangtani föltételeknek, akkor azonosságuk esetén a második esett

ki, különbözésük esetén pedig az, amelyik a másikhöz viszonyítva palatálisabb képzésű volt. A helynevek vizsgálata során ez a feltevés is igaznak bizonyult, mivel az adatállomány azon helyneveiben, amelyben két azonos magánhangzó került nyílt szótagba, közülük a második esett ki. Ha két különböző magánhangzó került ugyanazon hangtani föltételek alá, akkor minden esetben a palatálisabb képzésű hang esett ki először: pl. *Kanapota* > *Kanapta* > *Kanyapta*, *Rakovica* :> *Rakaca*.

4. A közszavakhoz hasonlóan a helynevekben sem esett ki a magánhangzó *ny*, *ly*, *ty* előtti és *l* - *cs* és *l* - *zs* közötti helyzetben.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS JÁNOS (1967), Szinkrónia és diakrónia, változás és egyensúly a magyar nyelv rendszerében. In: IMRE SAMU, SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.), A magyar nyelv története és rendszere. NytudÉrt. 58. sz. Bp. 70–4.
- BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN (1968), A magyar nyelv története. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1954), Magyar hangtörténet. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1968), Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN (szerk.), A magyar nyelv története. Bp. 95–176.
- BÁRCZI GÉZA (1975), A magyar nyelv életrajza. 3. kiadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1980), Az Árpád- kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1998), A történeti nyelvtudomány alapjai. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998), Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen.
- ABAFFY ERZSÉBET, E. (2003), Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Bp. 301–351.
- FNESz. = KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. 4., bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA (1997), Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Debrecen.
- HORGER ANTAL (1911), Egy ismeretlen magyar hangtörvény. Nyelvészeti Füzetek 65. sz. Bp.

- HORGER ANTAL (1942), *Katona*: MNy 38: 334–37.
- HORGER ANTAL (1944), *Est, este, eset*: MNy. 40: 264–69.
- KÁLMÁN BÉLA (1951), Tökéletlenül képzett magánhangzók a magyar nyelvjárásokban:
MNy. 47: 314–16.
- KISS LAJOS (1995), Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. *NytudÉrt.* 139.sz.
- KUBÍNYI LÁSZLÓ (1958), Magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéséről:
MNy. 54: 213–32.
- LIGETI LAJOS (1986), A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-
korban. Bp.
- LOSONCZI ZOLTÁN (1930), Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai. *NytudÉrt.* 1. sz. Bp.
- MÁTAI MÁRIA, D. (1994), *Nyelvünk élete*. Bp.
- MELICH JÁNOS (1906), Adatok hazánk honfoglalás kori X–XII. századi helyneveinek
értelmezéséhez: MNy. 2: 49–58.
- MELICH JÁNOS (1910), A tővégi magánhangzókról: MNy. 6: 150–158.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN (2000), A hangváltozások klasszikus és modern interpretációi:
Nyr. 124: 86–90.
- PÓCZOS RITA (2001), Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek
nyelvészeti elemzése. Debrecen.
- RÁCZ ANITA (2005), A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.
Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-
etimológiai szótára. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2001b), Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye). Debrecen.

ZELLIGER ERZSÉBET (1991), Az igeövek. In: BENKŐ LORÁND (főszerk.) A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Bp. 41–59.